

УДК 334.71 (497.6 Република Српска)

ПОТЕНЦИЈАЛ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ЗА РАЗВОЈ МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА

Др Лазо Рољић*

Резиме:

Искуства у развијеним земљама Европе указују да су мала и средња предузећа генератор развоја цјелокупне привреде и запошљавања. Мала предузећа лакше се прилагођавају захтјевима тржишта, уз мање ангажовање пословних средстава остварују боље финансијске резултате, а биљеже и сталан пораст запошљавања. Управо зато, улога тог сегмента привреде у укупном развоју привреде Републике Српске је све израженија. Мала привреда је доминантан дио привреде, како по броју привредних субјеката, финансијским резултатима пословања, тако и по удјелу запослених у односу на цјелокупну привреду

Број регистрованих предузећа - правних лица у РС се за четири године удвостручио: са 8.441 у 2000. години, порастао је на 16.019 у 2003. години. Ипак, тај број мјерен у односу на број становника и директно - у односу на број субјеката, представља незнатан број у односу на сусједне државе и државе чланице ЕУ. Исто поређење могуће је извршити и са бруто домаћим производом и бруто додатом вриједности по запосленом.

Развијене земље су на вријеме схватиле да су мала и средња предузећа стуб развоја националне економије и створиле оквире у којима та предузећа имају могућност за просперитет. Разним системима подршке развоја малих и средњих предузећа и предузетништва, владе развијених држава латентно димензионишу развој своје укупне привреде. Влада РС мора осмислити и предузети мјере за стимулисање масовнијег оснивања малих и средњих предузећа и бржи, јефтинији и модернији начин за њихово регистровање и издавање дозволе за рад. Јер, мишљење је аутора овог текста, из квантитета би проистекао и квалитет, који би довео до повећања GDP, повећања запослености становништва, а зауставио би се

---

* Др Лазо Рољић, ванредни професор Економског факултета Универзитета у Бањој Луци

даљи раст сиромаштва становништва. Тај задатак је, уосталом, приоритет свих влада држава у окружењу.

Кључне ријечи: сиромаштво становништва, показатељи сиромаштва у пољопривреди, угроженост шумског екосистема, угрожене социјалне групе, незапосленост, продуктивност запослених, мала и средња предузећа, бруто домаћи производ, бруто додата вриједност по запосленом.

Увод

Република Српска је богата сиромашним људима и озбиљно угроженим и неискориштеним природним ресурсима. Кључни проблеми сиромаштва природних и људских ресурса су: сиромаштво у пољопривреди, сиромаштво шумског екосистема и сиромаштво становништва. Овдје се не ради о сиромаштву маргиналних социјалних група, које је рјешиво разним фискалним и социјалним мјерама друштва, него о сиромаштву већине, чије је рјешавање знатно сложеније.

1. Показатељи сиромаштва становништва

Попис становништва у БиХ, који је требало обавити у 2001. години, одложен је, како то оправдавају међународни званичници до тренутка кад буде завршен процес повратка избјеглих и расељених лица. Због тога се као једини ослонац за утврђивање броја сталних становника¹ могу користити процјене. Најновије процјене Републичког завода за статистику РС говоре да данас у Републици Српској живи преко 1,49 милиона становника, а у цијелој БиХ око 3,85 милиона. Прихватајући овај број, може се процијенити да радни контингент становништва у Републици Српској, који је 2001. процијењен на преко 830.000 лица, данас износи преко милион. На основу ових података потребно је градити стратегију запошљавања и политику социјалне заштите оних који су, иако у радној доби, изван могућности да се укључе у тржиште рада. Крајњи циљ те стратегије требало би да буде запошљавање што већег броја становништва у радној доби.

---

¹ Стално становништво, према објашњењу Републичког завода за статистику Републике Српске, чине становници једног насеља који у том насељу имају пребивалиште, тј. стално станују. У складу са међународним препорукама у састав сталног становништва, осим становништва у земљи, улазе и грађани РС и ФБиХ чији је боравак у иностранству краћи од годину дана, као и страни држављани чији је боравак или пребивалиште у РС и ФБиХ дужи од годину дана. Процјена броја становника односи се на крај године.

Подручје	Број становника (000)		
	31.03.1992	31.03.1998	31.03.2004
Република Српска	1.627	944	1.463
Федерација БиХ	2.784	2.197	2.390
Босна и Херцеговина	4.411	3.141	3.853

Табела 1 Процјена броја становника

За даља промишљања о потенцијалу Републике Српске за развој малих и средњих предузећа и о њеном развоју потребно је истаћи да природни прираштај износи мање од 0,4% годишње, са тенденцијом даљег смањивања. Реална је претпоставка да годишњи одлив младих знатно премашује природни прираштај, па у наредних пет до десет година не треба очекивати знатнији пораст укупног броја становника на том основу, али на основу повратка становништва, свакако, да то треба очекивати. У структури, међутим, треба очекивати интензивно старење становништва, смањење броја дјече и омладине и повећање учешћа старих у популацији, што ће повећати притисак на пензионе фондове и фондове за старе и изнемогле.

Студија мјерења животног стандарда (LSM) утврдила је да се 19,5% становништва БиХ може класификовати као сиромашно. Та студија није утврдила број становника који се сматра екстремно сиромашним.

Највећа по бројности група социјално зависних лица - која су искључиви производ рата - јесу избјегла и расељена лица. Према подацима добивеним од општина, крајем јуна 1999. године у Републици Српској живјело је око 327 хиљада расељених лица, а у Федерацији БиХ око 479 хиљада лица, док је у оба ентитета било још 142 хиљаде лица којима није познато мјесто ранијег боравка. Укупно у БиХ је регистровано 949 хиљада избјеглих и расељених лица - што значи да је сваки четврти становник, у тренутку снимања овог стања, био расељено лице.

Друга по бројности група социјално зависних лица су пензионери. Два су узрока настанка те социјалне зависности: пензиони систем и број пензионера. Пензиони систем је почивао на принципу солидарности (запослених са пензионерима), а у свијету је познат као „pay-as-you-go”, чија је основна карактеристика да пензионисана лица могу располагати само с онолико средстава колико је у текућем периоду прикупљено од запослених као обавезни допринос. Након покрића трошкова пензионе администрације, та средства се дистрибуишу у складу с унапријед утврђеним правилима, али маса средстава не може прелазити износ прикупљен у датом периоду. Мада је оптерећење привреде пензијама пред рат било прилично високо, постојали су релативно повољни услови

за трансформацију пензионог система у инвестициони фонд. Предратна и ратна инфлација уништиле су финансијску снагу пензионог фонда, тако да је након рата у формирању средстава пензионих фондова било потребно кренути из почетка.

Други проблем функционисања пензионих фондова је у нелогично великом броју пензионера. Након рата укупан број становника у БиХ мањи је за око 30%, број запослених је мањи за 40%, а број пензионера у 2000. години (437 хиљада) већи је од предратног (380 хиљада) за 15%. Може се претпоставити да је барем 15% предратних пензионера напустило БиХ, насупрот 30% укупног броја становника који су, данас је већ познато, такође напустили БиХ. Из наведеног произлази да бруто пораст броја пензионера износи око 130 хиљада, што на основу ратног или радног инвалидитета, а што на основу принудног пензионисања.

Ставка	Година	Јед. мјере	РС	ФБиХ	БиХ
Број пензионера	2000.	лица	168726	268049	436775
Просјечна пензија		КМ	117	167	147
Мјесечна маса		000 КМ	19741	44680	64421
Годишња маса		млн КМ	237	536	773
По становнику		КМ			258
Број запослених		000 лица			650
Запослени/пензионери		Лица			1,5
Број пензионера	1990.	лица			379795
Просјечна пензија		КМ			250
Мјесечна маса		000 КМ			94949
Годишња маса		млн КМ			1139
По становнику		КМ			260
Број запослених		000 лица			1024
Запослени/пензионери		Лица			2,7

Табела 2 Број пензионера и висина пензија

Прије рата на 100 становника било је 8,7 пензионера, а данас их је 14,5. Апсурд да у оквиру 30% мањег броја становника има 15% више пензионера може се објаснити само невољом насталом из опште економске ситуације, која производи пензионисање из нужде.

На једног пензионера отпада 1,5 запослених, односно 1,1 производних радника. Производ постојећег пензионог система је просјечна пензија која у РС износи 117 КМ, у ФБиХ 167, а у БиХ 147 КМ и номинално је нижа од оне у 1990. години за 40%, а реално за преко 60%. Под претпоставком да даље неће долазити до кашњења у њиховим исплатама, просјечна пензија једва да се одржава на граници сиромаштва.

У непосредној будућности очекује се нето повећање броја пензионера, јер не постоји никакав одбрамбени механизам, што ће - уз остале непромијењене околности - тендирати ка паду просјечне реалне пензије. На другој страни се, пак, показало да процес приватизације води ка смањењу броја запослених, а тиме и масе доприноса за пензије. Ово указује на потребу да се пронађу допунски инструменти за:

- 1 оживљавање привредне активности и убрзање процеса запошљавања;
- 2 премошћење јаза између могућности финансирања и нараслих потреба у пензионим фондовима; и
- 3 трансформацију солидарног пензионог система у систем инвестирања.

Наредна група социјално угроженог становништва су незапослена лица. Формални број запослених, као и формални број незапослених веома се разликују од стварног броја. У прву категорију нису урачуната самозапослена лица - било да је ријеч о пољопривредно активном или самозапосленом становништву на неформалном (сивом, црном) тржишту - нити лица која раде код послодаваца, али се за њих не плаћају никакви доприноси (здравствено, пензионо, осигурање од незапослености). Насупрот њима, запосленим лица сматрају се лица на чекању, али и лица која су само формално присутна на радном мјесту, али не стварају никакву или стварају симболичну вриједност, па због тога не постоји реалан доходак из којег би се алиментирале плате „запослених”. Та реална ситуација је основни узрок избјегавања плаћања обавеза према незапосленим, укључујући и доприносе за различите облике осигурања. Сви ти, формално запослени - а реално незапослени, су кандидати општинских бироа за незапослене.

Једно независно истраживање² показало је да је број реално незапослених у БиХ у 2000. години износио 837 хиљада лица, од чега у Републици Српској 239, а у ФБиХ 598 хиљада. Мјерена критеријем Међународне организације рада³, уз кориштење службених података о запослености (који су такође нереални), незапосленост у БиХ достигла је 56,7% ($=837/(642+837)$), у РС 50,8%, а у ФБиХ 59,2%.

Регистровани број незапослених чини приближно половину њиховог стварног броја у Босни и Херцеговини. У просјеку, број

² UNDP, Early Warning System in Bosnia and Herzegovina, Base Line Report, June 2000, стр. 27.

³ Стопа незапослености по критерију ИЛО представља омјер између незапослених (Н), с једне стране, и запослених (З) и незапослених, с друге, тј. $H/(H+Z)$ у %.

регистрованих незапослених лица расте по стопи од 1,3% годишње и не показује тенденцију смиривања.

Оно што забрињава су чињенице да понуда радне снаге далеко надмашује формалну тражњу. Кад се стање посматра из угла годишње тражње, на једно новопријављено радно мјесто рефлектује укупно 16 пута већи број лица, исто толико пута већи број новопријављених тражилаца посла, или 5 пута већи број лица која раније нису била запослена јер су управо изашла из образовног система и први пут траже посао.

Ситуација на тржишту радне снаге у оба ентитета једнако је сложена и тешка и не може се превазићи једностраном акцијом Завода за запошљавање - кроз посредовање и активну политику запошљавања - нити палијативним макроекономским мјерама. Нужан је темељит захват у економској политици, првенствено усмјерен на оживљавање привреде и креирање додатне тражње за радном снагом.

Просјечно вријеме трагања за послом је три године. Једино генерација незапослених стара 15-18 година, која учествује у укупном броју незапослених са 6%, трага за послом краће од годину дана. Сви остали, са становишта трајања незапослености, сматрају се дугорочно незапосленим. Просјечно вријеме чекања на посао чини половина времена у којем примијењене технологије застаријевају. Ово значи да су знања готово свих незапослених таква да је прије њиховог запошљавања потребна адаптација истих конкретним условима у предузећима. У нормалним околностима, за дугорочно незапослене праве се посебни програми обуке и преквалификације те запошљавања и подржавају их владе земаља за отварање нових радних мјеста.

Просјечна старост незапослених је 39 година. То указује да је проблем запошљавања знатно тежи за старије генерације. Жене се теже запошљавају него мушкарци, нарочито оне старијих генерација.

Просјечна плата запослених у Републици Српској у 2003. години износила је око 375 КМ, а потрошачка корпа у том периоду износила је око 430 КМ. Према једном истраживању на нивоу општине средње величине у БиХ, од укупног броја испитаника који су запослени, 84% њих су се изјаснили да су они носиоци домаћинства и да су једини запослени у домаћинству, те да су њихова лична примања недовољна за обезбјеђење нормалних економских потреба породице. Није познат начин на који то становништво налази додатне приходе за „куповину” потрошачке корпе. Може се само претпоставити да се највећи дио разлике намирује дотацијама путем дознака из иностранства, кориштењем услуга сивог тржишта и бављењем нерегистрованим активностима.

Као један од начина побољшања породичног стандарда анкетирани виде у узимању потрошачких кредита, али двије трећине њих је изјавило да нису у стању да враћају те кредите и стога нису ни подносили захтјеве

за њихово добивање ни код једне банке, док је само једна трећина анкетираних користило такав вид финансирања. Као другу могућност изласка из зоне сиромаштва, 60% анкетираних становника види у покретању властитог бизниса, али им при томе на путу стоје бројне препреке. Препреке које спутавају грађане да се упусте у покретање властитог бизниса могу се рангирати по слиједећем редослиједу: недостатак властитог почетног капитала, неповољни услови задуживања због високих камата, недоречена правна регулатива и бирократија код оснивања малог бизниса, неуређено тржиште и нелојална конкуренција, пасивна званична политика односа према привредним токовима, недовољна информисаност о предузетничким токовима и дестимулативна пореска политика. Ипак, највећи број испитаника стоји на становишту да су недостатак почетног капитала и високе каматне стопе на инвестиционе кредите главне препреке за већи број оснивања и успјешно вођење малих и средњих предузећа.

2. Квантитативне димензије сиромаштва становништва

Број сиромашних у БиХ није екстреман, али број људи који се налази тик изнад линије сиромаштва је отприлике 30%, са тенденцијом преласка са доње стране те линије. Око милион људи у БиХ би се, услед веома малих економских шокова или нестабилности, преко ноћи могло и званично уписати у категорију сиромашних.

Са 1.200 USD бруто домаћег производа по становнику, Босна и Херцеговина спада у неразвијене земље, а са становишта животног стандарда у сиромашне, стварајући вриједност од 3,3 USD или око 5,5 КМ дневно по становнику. Обим дневне потрошње премашује наведени износ и пење се на око 4 USD или 6.5 КМ по становнику дневно, по основу јавних и приватних донација. Узме ли се у обзир просјечна величина домаћинства од 3,3 члана, добија се просјечних 400 USD или 630 КМ мјесечно по домаћинству.

Мјесечну корпу прехранбених намирница, према анкети, не може набавити скоро 60% домаћинстава у Републици Српској, нити 35% истих у Федерацији БиХ. Испод 300 КМ мјесечно прима 40% домаћинстава у Републици Српској, односно 25% домаћинстава у ФБиХ.

Судећи по резултатима анкете, јаз неједнакости почиње показивати знакове смањивања, али коначан резултат је још увијек јако неповољан. Близу 23% домаћинстава у Републици Српској и 11% у ФБиХ немају довољно новаца ни за исхрану, а 51% у Републици Српској и 46% у ФБиХ

имају довољно за храну али не и за куповину одјеће⁴. Експандирамо ли слику домаћинства на становништво, излази да око 74% становника у РС и 58% становника у ФБиХ живе на рубу егзистенције. Будући да се овдје ради о самоперцепцији, логично је очекивати да добијени резултати до одређене мјере преувеличавају тешкоће, али нема сумње да је социјална ситуација и даље тешка и јако сложена те да је потребно изградити систем мјера којима ће бити могуће трасирати пут за трајно рјешавање проблема.

Једно друго истраживање показује да свако повећање бруто домаћег производа по глави становника (GDP per capita) од једног процента, број сиромашних се смањује за 2,4 %. Према томе, сиромаштво би могло бити искоријењено када би владе ентитета биле у могућности да усмјере 3,5 процената GDP за програме помоћи сиромашним.

Економски раст у 2002. години (као и у 2003) био је успорен и износио је 3,3%, а то је знатно испод потребних 6% који су неопходни да се до 2010. године достигне ниво GDP БиХ из 1991. године.

Ниво међународне помоћи опада и тренутно износи испод 9% GDP-а.

Учешће дознака грађана БиХ који живе у иностранству у GDP је 7%.

Јавни расходи су на екстремно високом нивоу (до 56% од GDP) са доминантним учешћем плата за администрацију.

3. Показатељи сиромаштва у пољопривреди

Пољопривредни посјед који је уситњен и даље се цијепа и смањује. Просјечна величина парцеле у БиХ, којих има око 4,5 милиона, је 0,2 ха/становнику. Село је напуштено, запуштено и девастирано, избјегла и расељена лица немају услова и мотива за повратак. Ради се о 500.000 ха у посједу једног милиона становника БиХ.

У посљедњих двадесет година број пољопривредних произвођача у БиХ смањен је за четири пута, а и даље се смањује. Сточни фонд је уништен, објекти за држање стоке су неусловни, али и празни. Технологија узгоја стоке је на ниском нивоу, нема организованог узгоја и откупа сточарских производа. Не примјењује се тржишни модел фармерског узгоја стоке. Нема довољно производних и прерађивачких капацитета за млијеко, месо и вуну.

---

⁴ UNDP: *Систем раног упозоравања у БиХ, квартални извјештај јули-септембар 2001*, стр. 24.

Девастирани су и запуштени воћњаци, виногради, стаклене баште и 200.000 ха водоопскрбних објекта. Наводњава се свега 0,65 % обрадивих површина, док је у свијету то 15 %.

Користи се испод 30% обрадиве површине. Око 250.000 домаћинстава производи само за личне потребе, а не и за тржиште.

На плодним пољопривредним земљиштима налазе се депоније смећа, што представља извор заразе домаћих животиња, људи и животне средине уопште.

Претјерана је употреба хемијских средстава, чиме се доводи у опасности здравље људи.

Изражена је ерозија и поплаве чиме је од поплава угрожено око 200.000 ха земљишта.

Веома је интензивна стамбена изградња на плодном земљишту. На тај начин нестаје око 8 ха/дневно плодног пољопривредног земљишта.

4. Показатељи сиромаштва шумског екосистема

Око 720.000 ха херцеговачког крша је еколошка пустиња.

Непосредна ратна штета учињена шумама цијени се на преко двије милијарде евра.

Минирано је око 540.000 ха шумских подручја чиме је блокирана сјеча око милион м^3 /годишње.

Нападнуто је од поткорњака и осушено око 250.000 ха четинарских шума.

Економске шуме нису отворене шумским комуникацијама, чиме је блокирано око два милиона м^3 етата годишње.

Претјерана је редовна и бесправна сјеча уз шумске комуникације

Залиха свеукупне дрвне масе је око 200 м^3 /ха, а могла би бити до 350 м^3 /ха.

Обим и квалитет дрвне сировине не задовољава; 50 % је обла грађа; недостаје око 2 милиона м^3 обле грађе; 70% цијепане дрвне масе пропада у шуми.

Нема средстава за биолошке инвестиције, изградњу шумских путева, научноистраживачки рад, образовање и усавршавање кадрова у шумарству.

У БиХ има преко 1.000 активних ерозивних подручја. Ерозија годишње однесе преко 20 милиона м^3 земље. Извори питке воде пресушују. Повећава се „црвена листа” ријетке флоре и фауне.

5. Рјешење проблема сиромаштва у БиХ

Најбоља стратегија борбе против сиромаштва је стратегија привредног развоја. Сиромашним људима и угроженим природним ресурсима треба вратити оно што смо од њих узели, а они ће дати много више и квалитетније за друштвеноекономски развој. Да би се то остварило, потребна је систематска подршка свих органа и институција Републике Српске, која би се огледала кроз:

- Политичку сигурност - институције, законодавство, мониторинг.
- Санацију инфраструктурне мреже - пут, вода, амбуланта, продавница, школа.
- Макроекономску подршку – кроз повољну монетарну, фискалну и кредитну политика.
- Одобравање дугорочних кредита од 150.000 КМ, на 15 година, са 1 годином грејс периода или компензација уништене имовине.
- По основу програма (само)запошљавања становништва кроз мини програме комплементарне производње⁵ у профитабилној пољопривредној и шумској производњи, из сиромаштва у БиХ могло би изаћи око 450.000 домаћинстава, са личним приходом од око 1.000 КМ мјесечно по домаћинству, на начин да им се по домаћинству обезбиједи један од слиједећих мини програма производње:
  - 100 грла ситне стоке (овце, козе),
  - 10 крава – шталски узгој,
  - 5 ха плантаже љековитог биља,
  - 150 м² за производњу шампињона,
  - 250 м² баште под пластеником или стаклеником,
  - 50 кошница пчела, итд.

На пословима шумарске производње у Босни и Херцеговини може се запослити око 20.000 радника, а у преради дрвне сировине око 60.000 радника.

У сакупљању и доради љековитог биља, шумских плодова и гљива може се запослити око 1000 радника, а у преради ове биљне сировине око 3000 радника.

У екотуризму и другој комплементарној производњи и услугама може се запослити око 1000 домаћинстава.

---

⁵ Р. Чомић, *Проблем сиромаштва у БиХ*, Међународни форум „Босна”, Бања Лука, 2004.

6. Продуктивност запослених у привреди Републике Српске⁶

Поред оснивања нових предузећа, отварању нових радних мјеста може допринијети и већи обим производње и услуга, већа продуктивност и успјешније пословање постојећих привредних субјеката. При томе, као најпоузданији показатељ успјешности пословања неког предузећа, неке регионалне или националне привреде посматрамо бруто додату вриједност по запосленом или по становнику. Она је као крвни притисак у људском организму: ако је пренизак - то је знак да је организам болестан. Такав је случај и са привредом Републике Српске. На једној страни је њена потпуна девастација и потпун престанка рада већине, некад успјешних предузећа, у периоду 1992-1997, а на другој страни ни приватизација државног капитала није довела до очекиване финансијске консолидације упропаштене привреде, банкарског сектора и државе, чак би се могло рећи да је имала контра ефекте, довела је до отпуштања радника и смањења броја радних мјеста, а продуктивност преосталих запослених се није повећала.

Бруто додата вриједност у Републици Српској у просјеку износи око 45% укупног прихода, а све друго, око 55% укупног прихода, представљају набављени материјал, услуге и енергију (тј. међуфазну потрошњу)⁷.

Кретање бруто домаћег производа у Републици Српској, рачунатог по тржишним цијенама и у периоду од 1997. до 2003. дати су у наредној табели.

Висина бруто домаћег производа по годинама (милиона КМ)						
1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1.619	1.837	2.210	2.734	2.993	3.418	3.717
Просјечна стопа раста у односу на 1997. (%)	13,4	16,8	19,1	16,6	16,1	14,9

Табела 3 Кретање бруто домаћег производа у Републици Српској

Извор: РЗС РС, Саопштења - Статистика националних рачуна за: 1998, 2000, 2002. и 2004. године.

Бруто домаћи производ у РС у периоду 1997-2003. године порастао је за 230%, тј. више се него удвостручио за шест година. Просјечна

⁶ Л. Рољић, *Досадашњи процеси и оцјена постојећег стања трговине, угоститељства, занатства и туризма у Републици Српској*, Просторни план РС до 2015. године, Урбанистички завод, Бања Лука, 2005.

⁷ Бруто производња у основним цијенама = Међуфазна потрошња + Бруто додата вриједност у основним цијенама

годишња стопа раста GDP у истом периоду износила је 14,9%, док је у претходном периоду (1997-2002) била виша (16,1%). Тренд опадања просјечне годишње стопе раста започео је 2001. године. Иако је у опадању, тако високој стопи раста GDP „допринијела” је ниска полазна основа поређења у прве три послеријатне године, затим велики прилив иностране помоћи у виду донација и једностраних трансфера и кредита, а не приватним инвестицијама. Уз тако добијену помоћ (тзв. „aid driven GDP”) била је омогућена дјелимична обнова инфраструктуре, јавних услуга и покретање инвестиционог циклуса пословног сектора у Републици Српској.

У наредној табели дати су подаци званичне статистике о кретањима вриједности и структуре бруто домаћег производа и бруто додате вриједности по секторима дјелатности привреде Републике Српске у периоду од 2000. до 2003. године.

Сектори		Бруто додата вриједност у основним цијенама (хиљ. КМ)				Структура (%)			
		2000.	2001.	2002.	2003.	2000.	2001.	2002.	2003.
А	Пољопривреда, лов и шумарство	551508	568171	568596	505912	24.5	23.3	21.0	16.9
Б	Рибарство	1347	1449	1155	974	0.1	0.1	0.04	0.0
Ц	Вађење руде и камена	29015	20612	41135	52202	1.3	0.8	1.5	1.7
Д	Прерађивачка индустрија	239648	203870	231552	251372	10.6	8.4	8.6	8.4
Е	Производња и снабдијевање ел. енергијом, гасом и водом	222776	243158	174806	262375	9.9	10	6.5	8.8
Ф	Грађевинарство	153329	176055	192586	245675	6.8	7.2	7.1	8.2
Г	Трговина на мало и велико, оправка моторних возила и предмета за личну употребу	174486	235939	346238	397408	7.7	9.7	12.8	13.3
Х	Хотели и ресторани	62943	75087	100175	115609	2.8	3.1	3.7	3.9
И	Саобраћај, складиштење и	196746	261008	322721	368159	8.7	10.7	12.0	12.3

Сектори		Бруто додата вриједност у основним цијенама (хиљ. КМ)				Структура (%)			
		2000.	2001.	2002.	2003.	2000.	2001.	2002.	2003.
	везе								
Ј	Финансијско посредовање	82294	89689	99722	123858	3.7	3.7	3.7	4.1
К	Активности у вези с некретнинама, изнајмљивање и посл. активности	38703	40962	46184	47723	1.7	1.7	1.7	1.6
Л	Државна управа, одбрана и обавезно социјално осигурање	286282	330048	373182	397267	12.7	13.6	13.8	13.3
М	Образовање	128592	117457	127722	135813	5.7	4.8	4.7	4.5
Н	Здравствени и социјални рад	122965	115620	122672	137147	5.5	4.8	4.5	4.6
О	Остале комуналне, друштвене и личне услужне активности	43389	45560	39409	42800	1.9	1.9	1.5	1.4
	ФИСИМ ⁸	-78853	-90614	-87662	-93019	-3.6	-3.7	-3.2	-3.1
	БДВ - Укупно по дјелатностима (базне цијене)	2253170	2434071	2700193	2991275	100	100	100	100
	Порези на производе, услуге и извоз минус субвенције	481095	558591	717349	725747				

⁸ FISIM - Индиректно мјерене банкарске услуге. Овом ставком извршена је корекција бруто додате вриједности за ниво укупне привреде. FISIM (Financial Intermediation Services Indirectly Measured) представља разлику између потраживања по основу камата (активне камате) и обавеза по каматама (пасивне камате) за јединице финансијског посредовања. Другим ријечима можемо речи да то представља вриједност приписане банкарске камате.

Сектори		Бруто додата вриједност у основним цијенама (хиљ. КМ)				Структура (%)			
		2000.	2001.	2002.	2003.	2000.	2001.	2002.	2003.
	Бруто домаћи производ у тржишним цијенама	2734265	2992662	3400899	3717022				

Табела 4 Бруто домаћи производ и бруто додата вриједност у Републици Српској

Извор: Саопштење РЗС РС, бр. 02/02 од 25.11.2002. и бр. 02/04 од 16.07.2004. године

У стварању бруто домаћег производа у Републици Српској у 2003. години преовлађују сектори: пољопривреде, лова и шумарства, са учешћем од 16,9% бруто додате вриједности у укупној, затим сектори: трговине на мало и велико и државне управе, са по 13,3%, те саобраћаја, складиштења и веза, са 12,3%. Ова четири набројана сектора привреде остварују 55,8% бруто додате вриједности у Републици Српској. Од тога само један сектор је производни, а остала три су услужна.

Да би се схватило о којој се висини бруто додате вриједности у Републици Српској ради⁹, извршићемо упоредбе нивоа остварења бруто додате вриједности по запосленом у Републици Српској са истим у Словенији, Хрватској¹⁰ и земљама чланицама ЕУ (19). Словенија је у 2001. години остварила бруто додату вриједност од 12,1 милијарду евра, а РС 1,2 милијарде евра¹¹, дакле равно десет пута мање. Словенија је у том периоду имала 617.230 запослених, а РС 219.954, тј. око три пута мање, иако Словенија има само за око једну трећину више становника од Републике Српске.

	2000.	2001.	2002.	2003.
Становништво РС	1469182	1490993	1455446	1463465
GDP по становнику (КМ)	1861	2008	2348	2540
Запослени у РС ¹²	227748	219954	234713	238190

⁹ Аутор овог рада показатељ „бруто додата вриједност по запосленом” у квантитативном смислу упоређује са приносом у ратарству или прирастом у сточарству. Па тако можемо рећи да је бруто додата вриједност по запосленом онај износ вишка вриједности који просјечно оствари један запослени радник опремљен просјечним ОС по запосленом и предметима рада конкретне привреде, гране, регије или цијелокупне привреде. Стога, тај показатељ је згодан за упоређивање са продуктивношћу у окружењу.

¹⁰ Нисмо располагали адекватним подацима за Заједницу Србија и Црна Гора.

¹¹ Рачунато по курсу: 1 евро = 1,95 КМ.

¹² Подаци РЗС РС, Стање у септембру текуће године.

GDP по запосленом (KM)	9893	11066	11433	12558
GDP по запосленом (KM)	12000	13606	14490	15605

Табела 5 Бруто додата вриједност у РС по становнику и по запосленом

Извор: Саопштење РЗС РС, бр. 02/02 од 25.11.2002. и 02/04 од 5.02.2004. године

Према Global Competetiveness Report-у за 2001-2002. годину, у 2000. години Словенија је сврстана на 26. мјесто између 75 земаља које су имале више од милион становника, са изузетком Исланда, који је имао 300.000 становника. Међутим, показатељ додата вриједност по запосленом за 2000. годину у Словенији од 19.000 евра био је тек око 23% од просјека у земљама ЕУ, који је износио 80.000 евра. Хрватска је у 2001. години имала додату вриједности по запосленом око 13.600 евра¹³.

Ако бруто додату вриједност по запосленом у Републици Српској за 2000. годину, од 9.893 KM, прерачунамо у евре¹⁴, онда је то око 5.073 евра, а то је око 37% од хрватске (у 2001. години), 27% од словеначке, или само око 6,5% од европске продуктивности, овдје исказане преко бруто додате вриједности по запосленом. Према најновијим подацима за 2003. годину, просјечна додата вриједност по запосленом у Републици Српској износила је 6.440 евра, у Словенији 23.000 евра, а у земљама ЕУ 75.000 евра, тј. код Републике Српске, као и код Словеније, тај показатељ продуктивности се повећао, а код 19 држава ЕУ се смањило.

У макроекономској политици Црне Горе¹⁵, за 2003. годину пројектован је GDP по запосленом од око 6.670 евра, што је приближно једнако оствареном у Републици Српској исте године. Међутим, треба имати у виду да је у Црној Гори у тој години остварен GDP од 1,33 милијарде евра. Такође, Црна Гора је имала дупло мањи број становника од РС (669.414) али скоро једнак број запослених као и РС (222.006), дупло мање пензионера (89.184) и у 2001. години, само 353 милиона евра негативан трговински биланс (плаћања) са иностранством (три пута мањи него РС). У 2003. години негативан биланс трговинске размјене са иностранством Републике Српске износио је 1,48 милијарди евра, а Црне Горе само 398,9 милиона евра и то уз знатно нижу стопу реалног раста GDP (1,49%) од Републике Српске.

¹³ Не располажемо са одговарајућим подацима за Републику Србију.

¹⁴ Рачунато по курсу: 1 евро = 1,95 KM.

¹⁵ Макроекономска пројекција рађена на основу симулације модела за период 2002-2005. годину, Макроекономски модел за Црну Гору, Извјештај главног економисте, јануар-децембар 2002. године

7. Организациона структура привреде Републике Српске

У Републици Српској у 2003. години било је регистровано свега 16.059 субјеката правних лица, тј. предузећа типа друштва са ограниченом одговорношћу, акционарског друштва, холдинга, мјешовитог друштва, командитног друштва и др., од којих је само око 11.000 било активних¹⁶. Овом броју требамо додати још око 21.540 самосталних занатских радњи у власништву физичких лица¹⁷, па тако број активних субјеката у РС који су остваривали производњу и услуге не прелази 32.000, што је испод једне трећине од броја истих у Словенији. У истом периоду у Словенији је било 91.250 активних предузећа, од тога је 9.912 предузећа било без запослених радника и 53.199 самосталних предузетника, што показује да је 38.051 предузеће било правно лице (2,4 пута више него у РС), а 53.199 субјеката су били регистровани за самостално обављање дјелатности (скоро 2,5 пута више од РС).

Цјелокупна дјелатност у свим секторима привреде Републике Српске одвија се у 16.015 предузећа правних лица¹⁸ и у око 21.540 регистрованих самосталних занатских, угоститељских, аутопревозничких, трговачких и адвокатских радњи, грађевинских предузетника и осталих лица која самостално обављају дјелатност. У наредној табели дати су подаци о броју и секторској структури предузећа - правних лица регистрованих код судова у РС по Закону о предузећима до конца 2003.

	Сектор дјелатности	Број рег. предузећа	%
А	Пољопривреда, лов и шумарство	578	3,6
Б	Рибарство	17	0,1
Ц	Вађење руда и камена	77	0,5
Д	Прерађивачка индустрија	2509	15,7
Е	Производња и снабдијевање електричном енергијом, гасом и водом	74	0,5
Ф	Грађевинарство	868	5,4

¹⁶ Нема прецизних података о томе колико их је било активно, али овдје су урачунати они који су РЗС РС доставили извјештаје о пословању-завршне рачуне.

¹⁷ Регистар правних лица води се у Републичком заводу за статистику РС, а регистар предузетника води по службеној дужности сваки општински орган за своје подручје.

¹⁸ Према подацима из регистра правних лица који води РЗС РС, у 1996. години у РС било је регистровано 17.307 предузећа свих врста и облика власништва, а највише их је било у приватном власништву -13162. На жалост, немамо поуздане податке за ту годину о броју власника радњи који самостално обављају дјелатност из којих бисмо могли закључити о приближном броју радњи физичких лица.

Г	Трговина на велико и трговина на мало; оправка моторних возила, мотоцикала и предмета за личну употребу и домаћинство	6169	38,5
Х	Угоститељство	199	1,2
И	Саобраћај, складиштење и комуникације	925	5,8
Ј	Финансијско посредовање	103	0,6
К	Пословање некретнинама, изнајмљивање и пословне дјелатности	831	5,2
Л	Државна управа и одбрана; обавезно социјално осигурање	660	4,1
М	Образовање	383	2,4
Н	Здравствени и социјални рад	224	1,4
О	Остале јавне, комуналне, друштвене, социјалне и личне услужне дјелатности	2398	15,0
УКУПНО Република Српска		16015	100

Табела 6 Број регистрованих предузећа у РС по секторима дјелатности (Стање 31.12.2003.)

Извор: РЗС РС, Саопштење, мај 2004.

Дакле, од укупно 16.015 регистрованих предузећа - правних лица¹⁹ у Републици Српској на дан 31.12.2003. године, свако друго предузеће, или 8.786 регистрованих субјеката, била су из области трговине (Г), угоститељства, туризма (Х) и остале јавне, комуналне, друштвене, социјалне и личне услужне дјелатности (О). Ради тога, овдје се може сумирати, да је 18,6% укупно оствареног GDP Републике Српске у 2003. години остварило 54,7% свих регистрованих привредних субјеката.

Да би се добио укупан број регистрованих субјеката за обављање дјелатности, горњем броју предузећа у привреди Републике Српске треба додати још око 21.540 радњи чији власници самостално обављају дјелатност, како је то приказано у наредној табели.

	Укупно	%	Жене	%
Занатске радње	4886	22,7	1719	17,7
Угоститељске радње	5319	24,7	3122	32,2
Аутопревозници	1853	8,6	18	0,2
Трговачке радње	7684	35,7	4217	43,5

¹⁹ Према подацима Занатске коморе РС број физичких лица-предузетника у РС је приближно око 16.000.

Грађевински предузетници	133	0,6	11	0,1
Здравствени предузетници ²⁰	180	0,8	100	1,0
Пољопривредници ²¹	-	-	-	-
Адвокатске радње ²²	200	0,9	70	0,7
Остала физичка лица која самостално обављају дјелатност)	1285	6,0	437	4,6
С в е г а	21540	100,0	9694	100,0

Табела 7 Број радњи чији власници самостално обављају дјелатност (март 2003)

Извор: Саопштење РЗС РС, јуни 2003.

Из претходних података види се да су у структури самосталног обављања привредне дјелатности најбројније трговачке радње (35,7%), затим угоститељске (24,7%), па занатске радње (22,7%), а на све остале самосталне радње отпада 16,9%.

Укупан број свих привредних субјеката у Републици Српској треба упоредити са 59.000 субјеката у сусједној Хрватској, око 96.000 привредних субјеката у Словенији, 181.000 предузећа у Пољској и са око 17,9 милиона предузећа у Европској унији, па ћемо закључити да је тај број у Републици Српској енормно мали. Када се томе дода и податак да је од 16.059 правних лица у РС само око 11.000 било активно, тј. поднијело финансијски извјештај о пословању у 2003. години, онда је слика о малом броју субјеката привређивања и (лошем) стању организованости привреде у РС још јаснија.

Закључак

Да мала и средња предузећа играју значајну улогу у свакој привредној структури вјероватно је добро познато свима који се баве економским развојем. Историјски посматрано, многа предузећа - данас свјетски гиганти - некад су била мала предузећа. Под утицајем развоја информационих технологија и телекомуникација присутан је и процес фрагментације и репрофилирања великих предузећа. Неоспорно је, међутим, да у свјетској тржишној утакмици доминирају велике фирме. Мале фирме својом флексибилношћу попуњавају постојећи тржишни простор. Привреда најбоље функционише ако се ради о комбинацији малих, средњих и великих предузећа. Сва три облика предузећа су нужна,

²⁰ Пројена аутора на бази података о броју запослених код здравствених предузетника.

²¹ Код РЗС РС не региструје се самостално обављање пољопривредне дјелатности.

²² Пројена аутора на бази података о броју запослених код адвоката.

а подјела између њих је вјештачка.²³ Велика и мала предузећа праве симбиозу. У недостатку великих предузећа на која би се мала предузећа ослонила, мала предузећа стварају кластере. Код нас нема искуства нити планског вођења ка кластерима.

Мада неоправдано и системски блокирана у бившој СФРЈ, мала привреда доказала је своју виталност не само што је мала него и што је приватна. Међутим, да би се израстањем из малих у велике фирме створила привредна кичма која ће моћи да држи привредну структуру, потребно је вријеме. У послеријатним условима мале приватне фирме уживају развојну подршку, али многе западају у тешкоће због недовољног познавања тржишних прилика, управљања овим типом предузећа и маркетинга. Нови бизнисмени у овој области су, предузетнички посматрано, храбри људи, али економски недовољно оспособљени. С друге стране, профит малих фирми, ако послују по закону, по правилу је сразмјерно низак и нити омогућава адаптације страних технологија, нити унапређење домаћих технологија.

Подршка микро и малом бизнису мора бити под повољнијим условима, јер овдје постоји знатан простор за запошљавање. Осим финансијске подршке, потребно је створити техничку инфраструктуру за подршку овим предузећима, кроз развој мреже технолошких паркова, инкубационих центара или пословних инкубатора. Њихов је смисао да пружају помоћ тим предузећима при оснивању и у почетним годинама рада – у којима су тешкоће у овим предузећима највеће.

Друга развојна могућност постоји у руралним заједницама. Анализом система насеља лако је уочити да постоји око 1500 субопштинских центара величине 500 до 2000 становника у којима су домаћинства била мјешовитог типа. Многа од тих насеља имају клицу предузетништва и посједе који се могу искористити као ослонац за развој производње хране. Овим заједницама је потребно самоорганизовање, образовна, развојна и финансијска подршка да би постале самоодрживе и кроз самозапошљавање, обезбиједиле себи егзистенцију. Многа од таквих насеља и заједница располажу ресурсима за производњу здраве хране, али се мора осигурати примјена европских стандарда у овој области, с једне стране, и одговарајућим законским прописима ријешити питање минимума социјалне сигурности пољопривредника, с друге стране.

Поред свих сугестија Влади Републике Српске, слиједи још једна, а то је да Влада мора осмислити и предузети мјере за стимулисање масовнијег оснивања малих и средњих предузећа, а такође и бржи, јефтинији и модернији начин за њихово регистровање и издавање дозволе

---

²³ В. Маркуљевић и други, *Ревитализација малих насеља у БиХ самозапошљавањем младих*, Међународни Форум „Босна”, Сарајево, 2001.

за рад. Јер, мишљење је аутора овог текста, из квантитета би проистекао и квалитет, који би довео до повећања GDP-а, повећања запослености становништва и спријечио би се даљи раст сиромаштва становништва. Тај задатак је, уосталом, и приоритет свих влада држава у окружењу.

Развијене земље су на вријеме схватиле да су мала и средња предузећа стуб развоја националне економије и створиле су оквире у којима та предузећа имају могућност за просперитет. Разним системима подршке развоја малих и средњих предузећа и предузетништва, владе развијених држава латентно димензионишу развој своје укупне привреде.

Један од опробаних и провјерених интегралних модела подршке развоју малих и средњих предузећа и предузетништва је у фази оснивања тих предузећа, а односи се на: асистенцију при регистрацији фирме, едукацију и тренинге за нове власнике/предузетнике, обезбјеђивање финансијског капитала кроз посебно креиране финансијске програме подршке, организовање бизнис инкубатора, пружање услуга у области иновације и развоја производа, пружање стручних услуга из области извоза производа и услуга и неке друге услуге које доводе до стимулисања оснивања нових и опстанка и успјешнијег пословања постојећих малих и средњих предузећа.

Литература:

1. **Early Warning System in Bosnia and Herzegovina, Base Line Report, June 2000.**, UNDP
2. **Систем раног упозоравања у БиХ, квартални извјештај јули - септембар 2001.**, UNDP
3. Рољић, Лазо: **Досадашњи процеси и оцјена постојећег стања трговине, угоститељства, занатства и туризма у Републици Српској**, Просторни план РС до 2015. године, Урбанистички завод, Бања Лука, 2005.
4. Маркуљевић, Владо; Рољић, Лазо; Кумалић, Јусуф; Вашко, Жељко: **Ревитализација малих насеља у БиХ самозапошљавањем младих**, Међународни Форум „Босна”, Сарајево, 2001.
5. Чомић, Ратко: **Проблем сиромаштва у БиХ**, Међународни форум „Босна”, Бања Лука, 2004. године
6. Фабрис, Никола: **Резиме макроекономских кретања - Макроекономски модел за Црну Гору**, Годишњи извјештај главног економисте за 2002. годину, 2002.
7. **Статистички билтени**, Републички завод за статистику Републике Српске
8. **Саопштења статистике националних рачуна**, Републички завод за статистику Републике Српске

9. **Статистички билтени: бр. 4/03 и 6/03**, Агенција за статистику БиХ
10. **Саопштења статистике националних рачуна**, Агенција за статистику БиХ, јули 2004.

THE CAPACITY OF REPUBLIKA SRPSKA FOR DEVELOPING OF SMALL AND MIDDLE ENTERPRISES

Ph. D. Lazo Roljić

Summary

The experiences in developed countries shown that small and middle enterprises has become the generator of development of whole economy and employing of people. The small enterprises are much more reliable on market demand, and they are able to rich a better financial results but by angaging of less business assets (fixed assets and working capital). They also contribute to permanent increase of employment. Just from that reason, the role of SME in total economy development of Republika Srpska in some last years has become more apparent. Small economy is dominant part of total economy meassured by number of business subjects, by financial results, and also by number of employed people, compared by whole economy of Republika Srpska.

The number of registered enterprises in Republika Srpska for the last four years has been double increased, and from 8,441 registered subjects in 2000-th that number has grown on 16,019 in 2003-rd. However, that number, meassured in relation to the number of citizens and compared directly by the number of registered subjects in neighbour countries and in EU countries, is minored. Identical comparing is possible to be done by GDP and by gross added value per employee.

Developed countries have timely realized that SME's are the „supporting pillar” of national economy development, and they have made the frames in which those enterprises have opportunity for progress. By different system's supporting meassures for development of SME's and entrepreneurship, the governments of developed countries do latent dimensioning the development of their whole economy. The government of Republika Srpska have to justify a policy and to take the measssures for stimulating of mass establishing of SME's, and also to find quicker, chieper and most contamporaneous mean for their registering and to getting a work approval licence. By the author's meaning, that would be path that from quantity originates the quality, which would lead to increasing of employment and to holding up of increasing of

population poverty. That task, after all, belongs to all governments in neighbour countries, or they have taken it as prioritized task in their economic policy.

Keywords: poverty, indexes of poverty in agriculture, endangerous of forest's eco-systems, endangered social groups, unemployment, productivity of employee, small and middle enterprises, gross domestic product, gross added value by employee